

Modernizacija ir religija sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje

MILDA ALIŠAUSKIENĖ

INA SAMUILOVA

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje aptariama modernizacijos proceso reikšmė individų religijai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. Remiantis teorinėmis įžvalgomis apie sovietinę modernizaciją, analizuojami interviu informantų, kurie patyrė religinę socializaciją ikisovietiniu ir sovietiniu laikotarpiu, atskleidžiami jų religinio gyvenimo ypatumai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. Straipsnį sudaro kelios dalys. Pirmojoje dalyje, remiantis sovietinę modernizaciją analizavusių autorių darbais, aptariama sovietinė modernizacija bei jos skirtumai, lyginant su vakarietiška. Antrojoje dalyje nagrinėjami informantų naratyvai, atskleidžiantys socialinės kontrolės, socializacijos ir gyvenimo sferų diferenciacijos reikšmę individų religiniam gyvenimui sovietinėje Lietuvoje ir šio gyvenimo atspindžius posovietinės Lietuvos religiniame gyvenime. Autorės teigia, kad, gilinantis į šiuolaikinės Lietuvos religinį gyvenimą, svarbu ištirti sovietinio laikotarpio religinę socializaciją ir religinio gyvenimo patirtis, kurioms įtaką darė sovietinė modernizacija ir priverstinė sekuliarizacija. Turimi duomenys leidžia manyti, kad tam tikri sovietinės modernizacijos aspektai padarė ir šiandien išliekančią įtaką individų religingumui bei jų kritiniam požiūriui į Katalikų bažnyčią ir dvasininkus.

Raktažodžiai: sovietinė modernizacija, religingumas, socializacija, socialinė kontrolė.

Keywords: soviet modernization, religiosity, socialization, social control.

Įvadas

Religinio gyvenimo atgimimas posovietinėje Lietuvoje reiškėsi išaugusiu religingais save laikančių ir bažnyčią lankančių individų skaičiumi, ir šis laikotarpis truko nuo penkerių iki dešimties metų. Vėliau susiformavo religinio individualizmo reiškiny, kuris skyrėsi nuo savo analogo Vakarų visuomenėse neįprastai dideliu religingais išlikusių ir religinėms bendruomenėms priklausančių individų skaičiumi. 2001 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, 79 proc. jų save laiko Romos katalikais. Tačiau Lietuvos visuomenės vertybių tyrimai atskleidžia, jog dauguma gyventojų nėra internalizavę tikėjimo, kurį teigia išpažįstantys (Žiliukaitė 2001, 2003, 2007). Pavyzdžiui, laikydami save

katalikais, respondentai išpažino tokias religines tiesas, kurios prieštarauja šio tikėjimo pagrindinėms dogmoms. Todėl galima manyti, kad priklausymas vyraujančiai religinei bendruomenei yra veikiau tradicijos palaikymas arba, Danièle Hervieu-Leger (1993) žodžiais tariant, jų „religija tampa atminties grandimi“ (angl. *chain of memory*). Deklaruodami priklausymą vienai ar kitai religinei bendruomenei, privačiame gyvenime individai dažnai neturi religinio gyvenimo patirties ir įgūdžių. Norint paaiškinti viešo ir privataus religingumo perskyrą šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje tikslinga ištirti, kokią įtaką sovietinė modernizacija darė posovietinėje Lietuvoje gyvenančių individų religiniam gyvenimui.

Siekiant atsakyti į iškeltą klausimą buvo atliktas empirinis tyrimas, kurio metu gauti duomenys atskleidžia sovietmečiu gyvenusių individų religines patirtis ir jų atsiminimus apie šias patirtis sovietinės modernizacijos¹ kontekste.

Religinį gyvenimą Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu tyrė istorikai, kurie, remdamiesi istoriniais šaltiniais, bando atkurti viešosios ir privačios sferos transformacijas, nulemtas sovietinės valdžios politikos. Arūnas Streikus analizavo Katalikų bažnyčios situaciją sovietiniu laikotarpiu, dvasininkų veiklos apribojimus (Streikus 2006). Darius Liutikas gilinosi į jaunimo religinių vertybių kaitą minėtu laikotarpiu ir mokslinio ateizmo įtaką jai (Liutikas 2003). Kai kurie sociologai taip pat atkreipė dėmesį į religinio gyvenimo sovietiniu laikotarpiu reikšmę religiniam gyvenimui posovietinėje Lietuvoje. Dažniausiai atsakymų sovietmetyje buvo ieškoma analizuojant Europos vertybių tyrimų duomenis (Žiliukaitė 2000, 2001, 2005, 2007; Juknevičius 1998, 2005). Minėtų duomenų analizei būdavo pasitelkiama sekuliarizacijos paradigmos interpretacija, aptarianti religinio gyvenimo kaitą šiuolaikinėje visuomenėje. Klasikinės sekuliarizacijos paradigmos teoretikai šio proceso kilmę siejo su modernizacijos procesu. Tačiau vienas iš jų – Peteris Bergeris vėliau savo nuomonę pakeitė ir teigė, kad modernizacija nebūtinai yra tiesiogiai susijusi su sekuliarizacijos procesu ir ne visada lemia religijos vaidmens mažėjimą šiuolaikinėje visuomenėje (Berger 2001). Anot jo, moderniomis visuomenėmis galima vadinti tiek JAV, tiek Vakarų Europos visuomenes, tačiau religijos vieta ir vaidmuo jose akivaizdžiai skiriasi.

Šiame straipsnyje bus analizuojamas individų, gyvenusių priverstinai sekuliarizuotoje sovietinėje visuomenėje, požiūris į religiją, jos vietą ir vaidmenį gyvenime, religines patirtis. Taigi, bus siekiama atskleisti, kaip individo religinį gyvenimą veikia išoriniai veiksniai, tokie kaip sovietinės modernizacijos procesas,

¹ 2010 m. vasario–gegužės mėn. buvo vykdomas projektas „Studentų moksliniai tyrimai“, kurį organizavo Lietuvos mokslo taryba. Šio projekto metu buvo tyrinėjami religinio gyvenimo ypatumai posovietinėje Lietuvoje. Tyrimą atliko VDU Sociologijos katedros studentė Ina Samuilova, projektui vadovavo VDU Sociologijos katedros lektorė, dr. Milda Ališauskienė. Tyrimo tikslas – ištirti religinio gyvenimo ypatumus posovietinėje Lietuvoje. Tyrimo metu buvo taikomas kokybinis tyrimo metodas – biografinis, pusiau struktūruotas interviu, kurio metu apklausti vidutinio ir vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojai, turintys religinės patirties sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu. Informantai atrinkti taikant *sniego gniūžtės* metodą. Iš viso imta 20 interviu, tyrime dalyvavo 7 vyrai ir 13 moterų.

tačiau analizėje tikslingai nebus pasitelkiama sekuliarizacijos paradigma, nes nedaroma prielaida, jog daugiau ar mažiau laisvai religijos raiškai Vakarų visuomenėse interpretuoti sukurta teorija paaiškina individo religinio gyvenimo ypatumus kitokioje – sovietinėje ir posovietinėje erdvėje.

Sovietinės modernizacijos ypatumai

Sovietų Sąjunga egzistavo apie 70 metų, Lietuva į jos sudėtį įėjo apie 50 metų. Suprantama, kad tai darė įtaką Lietuvos gyventojams, jų kasdieniniam gyvenimui ir pažiūroms. Galima skirti vidinę ir išorinę įtaką. Išoriniai yra politinės ir socialinės sistemos pokyčiai, pavyzdžiui, žemės nacionalizavimas ir po to prasidėjęs kolūkių kūrimas bei urbanizacija. Vidiniai pokyčiai yra politinės sistemos – *komunistinio rytojaus statybos* kontekste vykdyti pokyčiai ir jų įtaka individui, pavyzdžiui, mokslinio ateizmo ideologijos sklaida švietimo institucijose.

Visuomenės gyvenimą sovietiniu laikotarpiu analizavę sociologai pastebėjo kai kuriuos panašumus tarp sovietinės ir Vakarų modernizacijos procesų, kurie paliko pėdsaką šių visuomenių religiniame gyvenime (Leonavičius 2008; Keturakis 2002). Anot Vyliaus Leonavičiaus, sovietinę modernizaciją galima apibūdinti kaip modernios visuomenės socialinių santykių modelio tam tikrų elementų visapusišką išplėtojamą arba hipertrofavimą. Tiek vakarietišku visuomenių pirmosios modernybės modeliui, tiek sovietinio laikotarpio modernybės modeliui būdinga industrializacija, urbanizacija, sudėtingas darbo pasidalijimas, stipri socialinė diferenciacija, mokslo ir technologijų išgalėjimas, scientistinė ideologija (manymas, kad objektyviai pažinti tikrovę galima per gamtos mokslus) ir optimistinė žmonijos istorijos samprata. Nepaisant panašumų, tarp šių modelių galima pastebėti ir tam tikrų skirtumų. Pavyzdžiui, vakarietiškomis visuomenėms būdingą socialinės sutarties teoriją sovietinėse visuomenėse keičia šios teorijos imitacija. Vakarams būdingas modernybės modelis ypač pabrėžia savimonės (angl. *self*) sampratą, tačiau sovietmečio modernizacijos proceso metu ši savimonės samprata tapo kolektyvistine, palaikoma dirbtinai. Moderniose vakarietiškoje visuomenėje vyraavo politinis ir etinis individualizmas, liberalusis utilitarizmas, kapitalistinė ekonomika ir rinka, o modernioms sovietinėms visuomenėms buvo būdingas totalitarinis režimas, vartojimo ribojimas, valstybinio socializmo ekonomika ir centralizuotas paskirstymas. Todėl sovietinės modernizacijos procesą galima pavadinti atskiru ir specifiniu modernios visuomenės (industrializuotos, urbanizuotos, racionalizuotos, biurokratizuotos ir t. t.) atveju, kuriam trūko kai kurių esminių bruožų, būdingų moderniai Vakarų visuomenei (individo prioriteto valstybės ir visuomenės atžvilgiu, visuomenės dalyvavimo valstybės gyvenime) (Leonavičius 2002). Apibendrinamas Leonavičius teigia, kad sovietinės modernizacijos sąvoka taikytina savitoms modernios visuomenės transformacijoms, kurioms priskirtina išplėtotą

socialinė kontrolė ir priežiūra, kuri lėmė visuomenės atomizaciją, depersonalizaciją, savitas socialines praktikas (Leonavičius 2008).

Analizuojant religinio gyvenimo ypatumus sovietinėje Lietuvoje ir sovietinės modernizacijos įtaką religingumui, tikslinga pasitelkti Leonavičiaus aptartos sovietinės modernizacijos modelį ir atskleisti visų jo išvardytų aspektų reikšmę religiniam gyvenimui. Mūsų atlikto tyrimo duomenys leidžia aptarti tik tam tikrus sovietinės modernizacijos aspektus, tokius kaip urbanizacija, mokslo ir technologijų įsigalėjimas, scientistinė ideologija, kurie vienaip ar kitaip paveikė informantų religinį gyvenimą. Šiuos sovietinės modernizacijos aspektus aptarsime remdamiesi empirinio tyrimo metu surinktais informantų naratyvais apie religinę socializaciją, socialinę kontrolę, gyvenimo sričių diferenciaciją ir jų reikšmę religiniam gyvenimui sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje.

Religinė socializacija tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje

Norint ištirti sovietinės modernizacijos tam tikrų aspektų poveikį individų religingumui, turi būti aptarta, kokia buvo tuo metu gyvenusių individų religinė socializacija. Individas negimsta visuomenės nariu, turinčiu jau susiformavusias pažiūras ir vertybes. Jis gimsta turėdamas polinkį į socialumą ir tampa visuomenės nariu. Todėl kiekvienas individas savo gyvenime tam tikru metu ir tvarka įsitraukia į socialinę dialektiką. Kad šis procesas vyktų tinkamai, labai svarbi internalizacija – tiesioginis objektyvaus įvykio kaip tam tikros prasmės išraiškos, t. y. kaip subjektyvių *kito* procesų išraiškos, suvokimas ir interpretavimas, kurių dėka šis įvykis tampa subjektyviai prasmingas pačiam individui (Berger, Luckmann 1999, 163).

Religinės vertybės ir įgūdžiai – taip pat internalizacijos proceso objektas. Svarbus procesas įgyjant religinių žinių yra pirminė socializacija. Ją individas patiria vaikystėje ir jos metu tampa visuomenės nariu. Tada susikuria pirmasis individo pasaulis, kuriame svarbų vaidmenį atlieka jam reikšmingi *kiti*, t. y. tėvai (Berger, Luckmann 1999, 165).

Remiantis tyrimo metu gautais empiriniais duomenimis galima teigti, jog sovietmečiu informantai religines žinias perimdavo dažniausiai iš artimiausios aplinkos, t. y. tėvų, senelių arba kitų patikimų asmenų. Taigi, atsiskleidžia pirminės religinės socializacijos reikšmė individų gyvenime. Visos internalizuotos religinės vertybės ir įgūdžiai buvo perduodami iš kartos į kartą, ir šiam procesui politinės sistemos kaita didelės įtakos iš esmės neturėjo.

Tyrimo metu 89 metų Liepa pasakojo, jog vaikystėje *poterių* ir elgesio bažnyčioje ją išmokė bobutė, pas kurią rinkdavosi visi kaimo vaikai. Informantas Darius (taip pat 89 metų) užsiminė apie vienuolės, kurios mokė vaikus katekizmo. Panašiai pasakojo ir 50 metų Anastazija, patvirtindama informaciją apie neformalias religinės socializacijos institucijas, egzistavusias

ties tarpukario, tiek jau sovietinėje Lietuvoje, kur vaikai buvo ruošiami pirmajai komunijai – mokomi katekizmo ir elgesio pamaldų metu. Galima teigti, jog lankymasis tokiose neformalios religinės socializacijos institucijose buvo vienas iš antrinės socializacijos elementų, nes jos buvo jau už artimiausios aplinkos – šeimos – ribų.

Antrinė socializacija – kitas reikšmingas religinių vertybių internalizavimo etapas. Pasak Peterio Bergerio ir Thomaso Luckmanno, „antrinė socializacija yra tolesnis procesas, padedantis jau socializuotam individui įsitraukti į naujas objektyvaus jo visuomenės pasaulio sritis“ (Berger, Luckmann 1999, 165). Bene svarbiausia antrinės socializacijos vieta – mokykla. Vėliau ją keičia aukštojo mokslo institucijos, – čia individas susiformuoja kaip asmenybė, turinti savo nuomonę ir požiūrį į daugelį dalykų, tarp jų ir religiją.

...Būdavo Smetonos laikais. Na, tai bažnyčioje kryžius [kabo]. Prieš pamokas mokytojas tuoj visiems – persižegnojame ir malda. Atkalba malda, ir prasideda pamoka. Pasibaigia pamokos, vėl reikia žegnotis. Ir vėl šitas mokytojas pradeda malda. Pakalba. Persižegnoja. Ir einam namo. Ir pasibaigia (Darius, 89 m., Panemunėlis).

Informanto Dariaus naratyvas primena apie religijos vietą tarpukario Lietuvos mokyklose, kur ji buvo tapusi ne tik pamokų tvarkaraščio, bet ir dienos tvarkės dalimi. O sovietinėje Lietuvoje šio dalyko nebeliko, viešas religingumas laikytas nederančiu su „mokslinio“ ateizmo ideologija. Be to, pasak informantų, pradėta tikinčiuosius persekioti. Anot 45 metų Lidijos, aštuonmetėje mokykloje, kuri buvo prie pat bažnyčios, mokytojai sekdamo vaikus, kurie su tėvais lankydavosi bažnyčioje, ir klasės valandėlių metu juos svarstydavo.

Tai, kad mokykla sovietiniu laikotarpiu tapo kritine vieta religinei socializacijai, atskleidė ir Dariaus Liutiko (2003) atliktas jaunimo vertybinių nuostatų ir jų socializacijos tyrimas. Liutikas aptarė, kaip sovietiniu laikotarpiu jaunimui buvo diegiamos „mokslinio ateizmo vertybės“, su kokiomis problemomis susidurdavo šio proceso vykdytojai ir kokių rezultatų buvo pasiekta. Anot jo, pagrindinė jaunimo ateizacijos institucija tuomet buvo mokykla. Viena vertus, oficialioji statistika pateikdavo mažėjančius krikštytų ir pirmąją komuniją priėmusių skaičius, tačiau Liutikas, palyginęs 1967 ir 1984 m. duomenis, išsiaiškino, kad 1984 m. pakrikštytųjų buvo daugiau nei 1967 metais. Anot Liutiko (2003), sovietiniu laikotarpiu buvo galima stebėti jaunimo abejingumą (indiferentiškumą) religinėms temoms, kurį didino „mokslinio“ ateizmo ir krikščionybės prieštara.

Svarbi antrinės socializacijos vieta sovietinėje Lietuvoje – aukštojo mokslo institucijos, kuriose pradėtas dėstyti marksizmas ir istorinis materializmas:

Ir dabar mums jau universitete dėsto, pradeda dėstyti istorinį materializmą. Ir ten marksizmas, o paskui istorinis materializmas. Ir svarbiausia, istorijos dėstytojas... Ir jis jau žiūri į istoriją, pasaulio istoriją pro materialistinius žiūronus. Ir tai jau visiškai kas kita, ir taip jis įtikinamai. Ir būdavo taip sunku, kad aš tiesiog nežinodavau,

tiesiog blaškydavai po kambarį. Niekam nesiguosdavau – nei mamai, nei niekam, bet bendramokslis pas mane lankėsi. [...] Vat aš jam papasakojau savo išgyvenimus, sakau, kaip tu? Sako: o ką? Nu, sakau, aš gatava šita kakta į sieną trankyt. Kas aš, dėl ko aš, kodėl viskas tas, kas aplink mane. Ir, supranti, jis sako: „Lygiai tą patį ir aš išgyvenau“. Vadinasi, universitetas darė mums irgi nemažą įtaką. Ir reikia pasakyti, kad jau kai mes atėjom į darbą, jau baigėm studijas ir prasidėjo mūsų darbas, aš jau neapraktikavau (Palmyra, 80 m., Vilnius).

Informantės Palmyros naratyve atsiskleidžia konfliktas tarp pirminės ir antrinės socializacijos metu internalizuotų vertybių bei šio konflikto rezultatas – religijos neapraktikavimas. Žinoma, religijos neapraktikavimo priežasčių galima aptikti ne vien religinės socializacijos, bet ir tam tikruose individo gyvenimo etapuose. Pavyzdžiui, žinoma, kad religingumo intensyvumas skiriasi įvairiais amžiaus tarpsniais: vidutinio amžiaus laikotarpiu religinis gyvenimas dažnai netenka intensyvumo, bet vėl atgyja vyresniame amžiuje, kai vaikai jau užauginti, karjera įgyta ir dar kartą susimąstoma apie egzistencinius ir ontologinius dalykus. Vis dėlto faktas, kad informantės Palmyros gyvenime paliovimas praktikuoti religiją sutapo su studijomis universitete ir jos iki šiol prisimenamais išgyvenimais, išlieka svarbus tolesnei sovietinės modernizacijos vaidmens individų religingumui analizei.

50 metų amžiaus informantė Roma, kitos kartos atstovė, taip pat pabrėžė religijos ir tikėjimo ignoravimą mokykloje ir sovietiniu laikotarpiu sustiprėjusią socialinę kontrolę religijos atžvilgiu. Ji teigė, kad šią kontrolę vykdė kai kurie švietimo sistemos darbuotojai. Be to, informantė svarstė ir apie šių dalykų reikšmę jos religiniam gyvenimui:

Tada kaip tik ateizmas. Kaip tik... Aš netgi, kai pradėjau dirbti (mokykloje – I. S.), atsimenu, kad dar reikėdavo pildyti tas anketas, kiek klasės mokinių vaikšto į bažnyčią, keliose, sakykim, šeimose yra ten šventieji paveikslai. Tai buvo dar kaip ir... Taip, tas auklėjimas dar buvo. Net kai pradėjau dirbti. Tai va, kai mokykloj mokiausi (Roma, 50 m., Panevėžys).

Iš šių interviu ištraukų matyti, jog antrinės socializacijos procesas, kuris vyko informantams mokantis mokykloje, studijuojant, turėjo reikšmės jų religiniam gyvenimui vėlesniuose gyvenimo etapuose. Nors informantai ir turėjo tam tikrus religinius pagrindus, įgytus pirminės socializacijos metu, vėliau dauguma pamažu nustojo praktikuoti savo tikėjimą. Remiantis mūsų tyrimo informantų naratyvais galima manyti, kad antrinę socializaciją, kvestionuojančią religiją, paskatino sovietinės modernizacijos procesas, ypač tokie jo aspektai kaip mokslo ir technologijų išgalėjimas bei scientistinė ideologija. Todėl galima daryti išvadą, kad individai, norėdami arba turėdami prisitaikyti prie tuometinės politinės situacijos, kai religija buvo pašalinta iš viešojo visuo-

menės gyvenimo, ir patys pradėjo tolti nuo religijos arba perkėlė savo religinį gyvenimą į privačią sferą.

Aptartos religinės socializacijos vaidmuo individų religiniam gyvenimui taip pat yra platesnio konteksto – sovietinės modernizacijos proceso dalis. Jis prasidėjo nuo industrializacijos, po kurios plėtojosi urbanizacijos, profesinės specializacijos, masinio švietimo, biurokratizacijos procesai. Visi jie palietė ir Lietuvą, kurią 1940 m. okupavo Sovietų Sąjunga, – dėl to iš esmės pasikeitė visuomenės gyvenimas. „Religinis gyvenimas komunistinio režimo laikotarpiu buvo apribotas be galimybės viešai jo raiškai. Tokia situacija gali būti vadinama „priverstine sekuliarizacija“. Ją lėmė politinė prievarta ir tuo ji skyrėsi nuo sociologijoje vartojamos sekuliarizacijos sąvokos sampratos“ (Ališauskienė 2009, 39). Kalbėdami apie priverstinę sekuliarizaciją sovietiniu laikotarpiu, turime omenyje konkrečius veiksmus, kuriuos religinių institucijų atžvilgiu vykdė valstybė, t. y. makro- ir mezolygmenyse, tačiau šią sąvoką taikyti individo lygmenyje vis dar problematiška, nes trūksta patikimų empirinių duomenų apie individų religinį gyvenimą sovietmečiu.

Pasak Borowik, religinis gyvenimas komunistinio režimo laikotarpiu dėl vykdomos valstybės politikos labai keitėsi. Valstybė atskyrė religiją nuo valstybės ir švietimo institucijų, nacionalizavo bažnyčios turtą, bandė savo tikslams naudoti dvasininkus, juos verbuodama, vykdė politiką, kuri supriešindavo religines mažumas su dauguma. Anot autorės, šios politikos tikslas buvo susilpninti religines organizacijas ir sugriauti religinės veiklos pamatus (Borowik 2007, 659). Taip buvo sunaikinti religinių organizacijų tinklai ir apribotos galimybės burti tikinčiuosius (Ališauskienė 2009, 39), sukeltas dvasininkų ir tikinčiųjų tarpusavio nepasitikėjimas.

Socialinė kontrolė ir religinis gyvenimas sovietmečiu

Moderniosios visuomenės valdymas ir centralizuotas išteklių skirstymas buvo pagrindiniai sovietinio socializmo bruožai. Dėl šios priežasties tuo metu sustiprėjo socialinė kontrolė, kuri reiškėsi institucine diferenciacija – mokyklų, ligoninių tinklų plėtra. „Kiekvienas atskiras sektorius (sveikatos, švietimo, pramonės ir t. t.) kaip sovietinės sistemos dalis įgijo būdingiausi[ų] bruož[ų] (pvz., kraštutinis sistemos dominavimas ir savarankiškų, aktyvių dalyvių eliminavimas; neadekvati atlygio sistema ir nuolatinis trūkumas iškreipė vartojimo santykius ir kt.)“ (Leonavičius 2008, 226).

Jau tuometinę sovietinės Lietuvos visuomenę galima pavadinti modernia, nes joje vyravo gamybiniai santykiai (grindžiami mokamu darbu), branduolinė šeima, mokslinis racionalumas, o tarp lyčių buvo specifinis darbo pasidalijimas. Tokioje visuomenėje buvo palaikomos sąlygos vykdyti socialinę kontrolę. Ši kontrolė pasireiškė ir religiniame gyvenime, pašalinus religiją iš viešojo gyvenimo ir

apribojus jos institucinę veiklą. Anot Vido Spenglos, buvo „panaikintas tikybos dėstymas mokyklose, iš kariuomenės, mokyklų ir kalėjimų pašalinti kapelionai, uždarytas Teologijos-filosofijos fakultetas Kauno Vytauto Didžiojo universitete, likviduotos katalikiškos mokymo ir slaugos įstaigos, uždrausta religinė spauda, įvesta privaloma civilinė metrikacija“ (Spengla 2002, 37). Žmonės negalėjo viešai išpažinti tikėjimo, nes bijojo valdžios, o kartu ir visuomenės pasmerkimo, kad daro tai, kas uždrausta. Pavyzdžiui, 80 metų informantė Vaida sovietiniu laikotarpiu laidojo savo penkiolikos metų dukterį ir turėjo pasirinkti, ar laidotuves rengti mokykloje, vadinasi, be bažnyčios atstovo, ar su bažnyčios atstovu, bet be mokytojų ir bendramokslių pagerbimo. 85 metų informantė Dalia pasakojo apie įvykį, kai su drauge užėjo į bažnyčią pasižiūrėti Betliejaus prakartėlės ir susitiko mokytoją, kuri už šį poelgį jas išbarė. Toks „priežiūros ir kontrolės stiprėjimas yra charakteringas moderniosios sistemos ypatumas, kuris totalitarinio režimo sąlygomis įgyja kraštutines formas“ (Leonavičius 2008: 226). Dėl tokios priežiūros ir kontrolės didėja visuomenės institutinė diferenciacija (valdžiai formuojant elgesio taisykles, pareigas, bausmes ir pan., visuomenė išspraudžiama į dar siauresnius rėmus), gausėja specifinių individų adaptacinių praktikų.

Mūsų atlikto tyrimo empiriniai duomenys parodė, jog religinio gyvenimo kontrolė sovietinėje Lietuvoje dažniausiai priklausė nuo individo socialinės padėties, t. y. einamų pareigų. Informantai teigė, kad žmonės, užimančys aukštus valstybinius postus, buvo ypač kontroliuojami, o dirbantys nekvalifikuotą darbą dažnai tokios griežtos kontrolės nepatirdavo. Anot jų, „jei žmogus – eilinis darbininkas, nelabai bus kreipiamas dėmesys, eina jis į bažnyčią ar ne“. Tokių „nereikšmingų“ individų religijos praktikavimas dažnai, pasak informantų, buvo tiesiog „praleidžiamas pro akis“. Tačiau informantai užsiminė ir apie kitokią socialinės kontrolės formą – bendradarbių pašaipas dėlėjimo į bažnyčią. Galima manyti, kad šią socialinės kontrolės formą palaikė dalis to laikmečio visuomenės, kuri buvo internalizavusi sovietinės tikrovės taisykles.

Remiantis informantų naratyvais galima išskirti kelis individų religinio elgesio sovietinėje visuomenėje tipus. Sovietinę tikrovę analizuojančiame diskurse kalbama apie prisitaikymo ir (arba) pasipriešinimo elgesį sovietinėje visuomenėje (Putinaitė 2007), tačiau mūsų atliktas empirinis tyrimas padėjo įvardyti ir daugiau religinio elgesio tipų, nei siūloma dichotomija, pabrėžianti tik vidinius, tačiau neįvertinanti išorinių veiksnių įtakos individų elgsenai. Religinis gyvenimas buvo viena iš sovietinės tikrovės sričių, kurioje individas turėjo, tačiau galbūt ne visada galėjo rinktis, todėl svarbu atskirti išorinius ir vidinius veiksnius. Tyrimo metu informantai minėjo įvairias religinio elgesio formas. Pavyzdžiui, partiniais tapę individai privalėjo būti netikintys ir nepraktikuojantys, tačiau tyrimo rezultatai parodė, kad dalis jų sugebėdavo laikytis religinių praktikų – priimti sakramentus, slapta švęsti religines šventes. Būta ir tokių, kurie atsisakė eiti tam tikras pareigas, kai buvo būtina priklausyti partijai, o neužimdami jokių tokių postų galėjo ganėtinais drąsiai ir laisvai lankytis

bažnyčioje. Kiti, nors ir būdami nepartiniai, ėjo svarbias pareigas, tačiau, rizikuodami savo karjera, vis tiek viešai lankydavosi bažnyčioje. Tarp informantų pasitaikė ir tokių, kurie dalyvavo pagrindžio rezistencinėje kovoje, prisidėjo leidžiant „Bažnyčios kroniką“ ir dėl to nukentėjo. Buvo ir netikinčių arba abejingų religijai ir sovietinės valdžios požiūriui į ją:

Aš nedalyvavau judėjimuose kažkokiuose ypatinguose. Sakysim, kai reikėjo vaikus krikštyti ar kokie kitokie dalykai buvo, kurie nebuvo labai toleruojami. Tai, aišku, tą darėm pusiau slapta. Susitardavome su kunigais ar su kažkuo ir be didelio afišavimosi šeimos rate [atlikdavome] (Dovilė, 57 m., Kaunas).

Va Velykos, Kalėdos. Taip, mūsų namuose jau nuo mažumės buvo. Mama, bobutė visada buvo, bet mano tėtis užėmė vadovaujančias pareigas sovietiniais laikais, tai eskaluojami šitie jausmai taip neatvirai (Marytė, 57 m., Kaunas).

Nepaisant socialinės kontrolės, buvo žmonių, kurie stengėsi priešintis sovietinės modernizacijos (kai kur įvardijamos kaip sovietizacija) procesui. Tokią jų veiklą galima pavadinti diskursyvine praktika – tai tam tikra veiklos forma, „kurią lietuviai sukūrė reaguodami į prievartinę sovietizaciją, mėgindami atrasti būd[ų] sukurti neopozicines, nesupriešintas reikšmių sistemas, išsaugančias tradiciją ir kartu suteikiančias pakankam[ų] viešo gyvenimo naujo[ms] aplinkybė[ms] galimyb[į]“ (Leonavičius 2002, 41). Puikus diskursyvinės praktikos pavyzdys yra žymiausias pagrindžio leidinys Lietuvoje „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“. Dingstis ją leisti buvo 1970–1971 m. Lietuvoje vykę teismai, kai už vaikų katekizavimą ir rengimą Pirmajai komunijai buvo nuteisti trys kunigai. Leidinys registravo valdžios nusikaltimus Katalikų bažnyčiai (Gineika, Letukienė 2006). Taip pat buvo žmonių, kurie nebijojo, kad bus nesuprasti, kad valdžia juos nubaus. Jie tiesiog darė tai, kas, jų manymu, buvo geriausia ir kas atitiko jų įsitikinimus. Keletas tyrime dalyvavusių informantų pasakojo apie pasipriešinimą religinei kontrolei:

...tarkim, iš pirmo kurso, man įstojus į Vilniaus universitetą. Iš pirmo kurso puikiai besimokanti mergaitė staiga pradingo. Kas? Išmesta iš studentų sąrašų, kadangi ji ten „Kronikoje“, toje slaptoje veikloje, dalyvavo (Marytė, 57 m., Kaunas).

Dar vienas atvejis, iliustruojantis diskursyvinę praktiką – kai vienas Lietuvos universiteto dėstytojas slapta baigė kunigų seminariją ir niekas apie tai nežinojo. Tai pasipriešinimo tuometinei politikai pavyzdys:

Pas mus buvo bičiulis bendradarbis, kuris pilnai dirbo ir baigė kunigų seminariją. Ir apie tai net nežinojo kai kurie iš kunigų seminarijos (Vytautas, 61 m., Kaunas).

Anot Leonavičiaus, tokius atvejus galima paaiškinti išplėtotos institucinės kontrolės ir priežiūros, prarandančios savo teisėtumą visuomenėje, formuojamu

toleruotino deviantinio elgesio diskursu. Vadinasi, viena vertus, informanto Vytauto minėta situacija leidžia manyti, kad sovietinėje Lietuvoje nukrypsantis elgesys (šiuo atveju – studijos kunigų seminarijoje) liudijo apie valstybės įtvirtintų normų eroziją. Kita vertus, Vytauto ir kitų informantų pateikti elgesio sovietinės valdžios kontrolės atžvilgiu pavyzdžiai parodo, jog sovietinės Lietuvos visuomenė toleravo deviantinį elgesį religijos srityje.

Sovietinės modernizacijos pasekmės religiniam gyvenimui posovietinėje Lietuvoje

Žlugus Sovietų Sąjungai, Lietuvos visuomenė pateko į transformacijos periodą, kurio metu keitėsi socialinė-politinė sistema. Tokiais pereinamaisiais laikotarpiais visuomenės paliečia būsena, kurią sociologai pavadino anomija, t. y. aiškių socialinių normų trūkumas ir to nulemtas kultūrinės vienovės griuvinas. „Žmogus, gyvenantis praradusioje savo normatyvinę aiškumą visuomenėje, nebežino, ką galvoti ir kaip elgtis. Jis kenčia dėl to, kad iš patirties nuolat sužino: tarp socialinių, dorovinių, religinių ir apskritai kultūros normų, kurios dar visai neseniai buvo palaikomos daugumos, ir to, kas ir kaip iš tikrųjų vyksta tikrovėje, esama didelio atotrūkio“ (Šaulauskas 1998, 6). Pasak Mariaus Povilo Šaulausko, anomija yra neatsiejama socialinio kismo palydovė. Kuo sparčiau keičiasi įprastos socialinės normos, tuo labiau ji pasireiškia. Galiausiai dėl anomijos pradeda stigti kultūrinės orientacijos ir socialinio politinio stabilumo.

Vienas iš anomijos pavyzdžių ir padarinių gali būti susvetimėjimas, apie kurį daug rašė Karlas Marxas. Pasak jo, „susvetimėjimas (vok. *Verfremdung*) suprastinas kaip atotrūkis tarp bendruomenės ir asmenybės, kaip perdėtas vien pelno besivaikantis egoistinis individualizmas, taip pat kaip visuomenės dorovinis nuopuolis ir netgi religinių prietarų gausa“ (Šaulauskas 1998, 7). Visuomenė atomizuojasi, kai jos nariai tarsi suskaidomi į atskiras daleles, kurių niekas nesieja. Kitaip tariant, kiekvienas žmogus gyvena atskirą gyvenimą, tačiau pats negali jo kontroliuoti, nes yra priklausomas nuo valdžios, diktuojančios tam tikras gyvenimo taisykles. Šaulausko teigimu, taip yra todėl, kad „žmogiškoji būtis turinti būti pakeista vadovaujantis naujuoju moksliniu marksizmo organu kaip tik todėl, kad joje dar ne viskas pajungta racionaliai ir darniai ekonominės mašinos eigai. Iracionalūs įvaizdžiai, naivūs religiniai prietarai ir pikti valdančiosios klasės darbai skatina susvetimėjimą ir trukdo efektyviai ekonomikos ir visuomenės apskritai raidai. Todėl jie turi būti kuo greičiau pašalinti“ (Šaulauskas 1998, 9). Panašūs procesai vyko sovietinėje Lietuvoje, kai stengiasi pašalinti religiją iš žmonių gyvenimo, nes ji trukdė sovietinės modernizacijos procesui. Religingų žmonių bendruomenė ir individai, kurie pamažu išstūmė religiją iš savo gyvenimo, susvetimėjo. Religija jų nebevienijo, o sovietinės modernizacijos proceso metu iškeliamas mokslas ir technologi-

jos neužėmė religijos vietos ir neatliko vienijančios funkcijos. Todėl individai pamažu prarado bendrus interesus, dažnas pasinėrė į darbą.

Modernizacijos procesą, kuris turėjo įtakos individų religingumui, galima paaiškinti bendruomenės ir visuomenės priešprieša, kurią aptarė Ferdinandas Toniesas. Pasak jo, „modernizacija čia yra nesulaikomas pirmosios virtimas antrąja“ (Šaulauskas 1998, 11). Bendruomenėje individas jaučiasi neatsiejama tam tikros bendrijos dalimi ir suvokia save tik kaip jos narį. Šiuolaikinėje visuomenėje individualizmas keičia ankstesnius individo jausmus, o priklausymas tam tikrai grupei pabrėžiamas tik atliekant kokį nors viešą vaidmenį. Remiantis empiriniais tyrimo duomenis galima teigti, kad šiuolaikiniai individai linkę išgyventi tikėjimo jausmą asmeniškai. 50 metų informantė Roma save apibūdino kaip vidutiniškai religingą, ieškančią individualios religinės patirties ir nenorinčią lankytis bažnyčioje tik iš pareigos. Panašią nuomonę išsakė ir tos pačios kartos atstovas 61 metų Vytautas, save įvardijęs kaip nepraktikuojantį, apsilankantį bažnyčioje kilus norui arba per laidotuves.

Galima manyti, kad tokia individo pozicija religijos atžvilgiu gali būti sovietinių laikų paveldo įtakos rezultatas. „Tai reiškia, kad vyksta procesas, kurį Williamas Ogburnas pavadino kultūriniu vėlavimu: ekonominės ir apskritai materialinio buvimo permainos [smarkiai] pralenkia atitinkamus kultūrinius, politinius, dorovinius ir teisinius pasikeitimus“ (Šaulauskas 1998, 17). Ta nedarna vyrauja visose gyvenimo srityse. Ne išimtis – ir žmonių religinis gyvenimas. Sunku buvo jį suderinti su sovietinės modernizacijos procesu, pasireikšusiu kaip prievartinė sovietizacija. Iš informantų pasakojimų galima daryti išvadą, kad dažnai toks nesuderinamumas keldavo įvairius egzistencinius klausimus.

Vertindami sovietmečio religinį gyvenimą, kai kurie informantai teigė, kad sovietmečiu žmonės buvo vieningesni, juos siejo bendras tikslas – noras išsaugoti religiją. Dėl šios priežasties buvo buriamasi į slaptas bendruomenes. Anot kai kurių informantų, dažnam Dievas buvo svarbiausias autoritetas, o šiuolaikinėje Lietuvoje jie to pasigenda. Dalis informantų pastebi šiuolaikinėje Lietuvoje iškilus materializmą ir individualizmą. Be to, „poreikis tikėti, savo ruožtu, tenkinamas ne tik aktyviai dalyvaujant apeigose ir nuolat būnant savo konfesinės bendruomenės apsuptyje: ji gali malšinti ne tik pasikalbėdamas, skaitydamas, mąstydamas, bet ir žiūrėdamas televizijos laidas, klausydamas radijo, lankydamas įvairius profesinius, politinius ar kultūrinius renginius, įskaitant ir roko koncertus, netgi žaisdamas kompiuterinius žaidimus“ (Šaulauskas 1998, 14). Religija kaip bendruomenę vienijantis veiksnys tampa svarbi patiriant įvairius išbandymus. Pasak 85 metų informantės Dalios, religija buvo labai reikšminga tremtiniams, bendros maldos padėdavo išgyventi atšiaurias Sibiro gyvenimo ir darbo sąlygas bei laukti, kol galės grįžti namo. 60 metų informantas Kazys liudijo, kad malda buvo svarbus bendro kasdieninio gyvenimo akcentas, išlikęs jo atmintyje iš tėvų namų. Kai kurie informantai pažymėjo,

jog tas bendruomeniškumo jausmas pamažu nyko iš žmonių gyvenimo ir jo vietą užėmė kiti dalykai.

Sovietinės santvarkos ideologų akimis, buvimas religinės bendruomenės nariu trukdė žmogui tapti visaverčiu visuomenės nariu. Komentuodamas sovietinės modernizacijos viziją Šaulauskas teigia, kad „būtent visuomeninė individo funkcija esanti vienintelis žmogiškojo gyvenimo pilnatvės ir laimės matas. Bet kokie iracionalūs bendruomenės reliktai turėsią būti panaikinti, tarpusavio santykiai tapsią aiškūs, teisingi ir protingi, t. y. maksimaliai abstraktūs ir racionalūs. Priešybė tarp bendruomenės ir visuomenės dialektiškai panaikinama antrosios labui. Visuotinė brolybė, lygybė ir santaika neturi nieko bendro su slėpiningu, tačiau konkrečiai – pastebimai ir pajaučiamai, doroviškai ir kalbiškai, per tikėjimą ir per papročius – apčiuopiamu bendruomenės gyvenimu“ (Šaulauskas 1998, 12).

Lietuvos gyventojų vertybių tyrimai atskleidė, jog individai, kurie eina į bažnyčią kartą per savaitę ar kartą per mėnesį, išsiskiria tvirtomis subjektyviomis religinėmis nuostatomis. Tiems, kurie retai lankosi maldos namuose arba nepriklauso bažnyčiai, Dievas, religija, malda turi gerokai mažesnę reikšmę. Minėti tyrimai atskleidė, kad trečdalis bažnyčios nelankančiųjų tiki Dievą, o penktadalis meldžiasi. Tai rodo religinio individualizmo paplitimą, kuris atspindi bažnyčios, kaip organizacijos, įtakos silpnėjimą, siejamą su sekuliarizacijos procesu (Žiliukaitė 2000). Vis dėlto interpretuojant tokius duomenis reikėtų atkreipti dėmesį ir į religinio gyvenimo sovietinėje Lietuvoje ypatumus. Iš informantų naratyvų matyti, kad religinis gyvenimas sovietiniu laikotarpiu tapo privatus ir individualizuotas, atskirtas nuo bendruomeninio, ir tokios tendencijos, galima manyti, turėjo įtakos religiniam gyvenimui posovietinėje Lietuvoje. Kita vertus, dalis informantų sovietiniu laikotarpiu religijos visai neapraktikavo, – tokiam jų apsisprendimui reikšmės turėjo įvairūs veiksniai, tarp jų ir sovietinės modernizacijos proceso aspektai, tokie kaip urbanizacija, scientistinė ideologija, mokslo ir technologijų įsigalėjimas.

Tarp religinį gyvenimą sovietiniu laikotarpiu praktikavusių individų galima pastebėti norėjusių išsaugoti religines tradicijas (švęsti religines šventes, priimti sakramentus), kurias jiems perdavė tėvai. Religinio gyvenimo ypatumų posovietinėje Lietuvoje tyrimas atskleidė, kad sovietinės modernizacijos procesas, pasižymėjęs socialine kontrole, diferenciacija, susvetimėjimu, turėjo reikšmės religinio gyvenimo pokyčiams, kurie pasireiškė kaip religijos išstūmimas iš viešosios visuomenės gyvenimo sferos. Tyrimo rezultatai taip pat parodė, kad sovietiniu laikotarpiu Lietuvos visuomenėje religinis gyvenimas buvo įmanomas privačioje sferoje. Tačiau reikia pabrėžti, kad šią gyvenimo sritį irgi palietė sovietinė modernizacija: pirmiausia buvo įvesta mokslinio ateizmo disciplina ir ideologizuota visa švietimo sistema.

Svarbus posovietinio religingumo aspektas – kritinis požiūris į bažnyčią ir kunigus. Dauguma informantų išsakė įvairią kritiką dvasininkų atžvilgiu, pamokslų metu išgirsti dalykai dažnam kelia klausimų, atvirai svarstomas

išpažinties reikalingumas. Kritikuotas celibatas ir kunigų dalyvavimas politikoje bei jų išsimokslinimas. Kritikuota bendra Katalikų bažnyčios pozicija misijų atžvilgiu, požiūris į pagonybę ir vystymosi bei prisitaikymo prie visuomenės modernėjimo stoka ir pan. Tikriausiai toks kritiškas požiūris susiformavo iš dalies dėl masinio švietimo ir mokslinio ateizmo, įtraukto į vidurinio ir aukštojo mokslo sistemą sovietinėje Lietuvoje. Švietimo sistemos pokyčiai – tai dalis platesnio racionalizacijos proceso, kuris vyko po modernizacijos tiek Vakarų, tiek sovietinėse visuomenėse.

Išvados

Dauguma Lietuvos gyventojų laiko save Romos katalikais, tačiau vertybių tyrimai atskleidžia, jog respondentai nėra internalizavę tikėjimo, kurį išpažįsta. Todėl galima daryti prielaidą, kad noras priklausyti tam tikrai religinei bendruomenei kyla iš noro palaikyti tradicijas ir, anot Hervieu-Leger, religija tampa atminties grandimi (angl. *chain of memory*).

Modernizacija tiek Vakarų, tiek sovietinėse visuomenėse reiškėsi panašiais procesais: racionalizacija, urbanizacija, visuotiniu švietimu. Tačiau sovietinei modernizacijai trūko kai kurių esminių bruožų, būdingų modernizacijai Vakarų visuomenėse, t. y. individo prioriteto valstybės ir visuomenės atžvilgiu, visuomenės dalyvavimo valstybės gyvenime. Nepaisant šių procesų skirtumų, galime kalbėti apie jų pasekmių panašumus: religijos privatizaciją ir individualizmą sovietiniu laikotarpiu, kurie išliko ir posovietinėje Lietuvoje.

Socializacijos procesas – svarbi religinių vertybių internalizacijos proceso dalis. Dalis tyrimo informantų pirminę religinę socializaciją patyrė anksčiau, nei prasidėjo sovietinis laikotarpis. Kita informantų dalis žinias apie religiją perėmė pirminės socializacijos metu iš tėvų ir senelių jau sovietiniu laikotarpiu. Remiantis informantų naratyvais galima išskirti du antrinės religinės socializacijos tipus – neformalias ir dažnai valdžios draudžiamas ar net persekiojamas katekizmo mokymo grupes prie parapijų, kurioms vadovauja vienuoliai arba paprasti tikintieji, ir oficialias mokyklas bei aukštojo mokslo institucijas. Sovietinei valdžiai inicijavus švietimo sistemos turinio pokyčius ir atsiradus mokslinio ateizmo disciplinai, religinį informantų gyvenimą palietė kitas modernizacijos procesas – racionalizacija, sąlygojusi abejones religiniais, Bažnyčios, dvasininkų elgesio ir vietos visuomenėje klausimais, išlikusias ir posovietinėje Lietuvoje.

Socialinė kontrolė sovietinės Lietuvos religinio gyvenimo srityje ne visus individus paveikė vienodai. Didžiausią įtaką ji darė tiems, kurie ėjo svarbias pareigas. Dalies informantų religinė gyvenimo pusė buvo paslėpta nuo viešumos, nes jų artimieji arba jie patys užėmė svarbius postus. Kita dalis informantų atskleidė tam tikro prisitaikymo prie politinės-socialinės to meto tikrovės santykio modelį, kai pirminės socializacijos metu įgytos religinės vertybės buvo užmirštos mokslinio ateizmo socializacijos kontekste ir prisimintos tik vėliau

susiformavus sąlygoms, palankioms sąžinės ir religijos laisvei. Ateityje reikėtų ištirti šiuo metu netikinčių ir nereliginų Lietuvos individų patirtis sovietiniu laikotarpiu bei šių patirčių vaidmenį jų religiniame gyvenime.

Sovietinės modernizacijos įtaka individų religiniam gyvenimui pastebima posovietinės Lietuvos individų gyvenime. Informantų naratyvai atskleidė, jog religingų žmonių bendruomenė ir individai, kurie išstūmė religiją iš viešosios savo gyvenimo srities, pamažu susvetimėjo. Manytina, kad dėl šios priežasties posovietinėje Lietuvoje individai labiau linkę išgyventi tikėjimą asmeniškai ir privačiai. Tačiau į šiuos klausimus turėtų atsakyti būsimi tyrimai.

Literatūra

- Ališauskienė, M. 2009. *Naujųjų religijų raiška ir ypatumai Lietuvoje: „Gyvenimo meno“ fondo atvejo studija*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Berger, P. 2001. „Reflections on the Sociology of Religion.” *Sociology of Religion* 62 (4): 443–453.
- Berger, P., Luckmann, T. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
- Borowik, I. 2007. „The Religious Landscape of Central and Eastern Europe after Communism”. *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*, eds. J. A. Beckford, N. J. Demerath III, 654–669. London: Sage.
- Gineika, J., Letukienė, N. 2006. *Istorija. Politologija*. Vilnius: Alma littera.
- Hervieu-Leger, D. 1993. *Religion as a Chain of Memory*. Cambridge: Polity Press.
- Juknevičius, S. 1998. „Religingumo raida posovietinėje Lietuvoje“. In *Kultūros istorijos tyrinėjimai* 4, sud. V. Berenis: 289–299. Vilnius: Gervėlė.
- Juknevičius, S. 2005. „The Religiosity and Morality of Lithuanians in a European Context.” In *Post-Communist Lithuania: Culture in Transition*, ed. S. Juknevičius, 58–87. Vilnius: Culture, Philosophy and Arts Research Institute.
- Leonavičius, V. 2002. „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo–lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 40–49.
- _____. 2008. „Sovietinė modernizacija: socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąvoka“. *Darbai ir dienos* 49: 219–233.
- Liutikas, D. 2003. „Jaunimo religingumo problema sovietinio ateizmo metais“. In *Jaunimo vertybinės orientacijos*, sud. A. Vosyliūtė, 124–133. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Maslauskaitė, A., Navickas, A. 2000. „Katalikai pokomunistinėje Lietuvoje“. *Prizmė* 1–2: 79–84.
- Putnaitė, N. 2007. *Nenutrūkusi styga. Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.
- Spengla, V. 2002. „Lietuvos Katalikų bažnyčios padėtis sovietmečiu“. In *Objektas „Intrigantas“. Kunigo Broniaus Laurinavičiaus gyvenimas ir veikla*, sud. V. Spengla, 36–67. Vilnius: Katalikų akademija.
- Streikus, A. 2006. „Krikščionybė okupuotoje Lietuvoje“. In *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, 439–557. Vilnius: Aidai.

- Šaulauskas, M. P. 1998. „Lietuva iki ir po 1990-ųjų: apie modernizaciją ir galvojimo būdą“. *Problemos* 53: 5–23.
- Žiliukaitė, R. 2000. „Religinių vertybių kaita Lietuvoje 1990–1999 metais“. *Kultūrologija* 6: 213–251.
- _____. 2001. „Religingumas“. In *Europa ir mes: kolektyvinė monografija*, sud. A. Matulionis, S. Juknevičius, A. Mitrikas, 116–143. Vilnius: Gervėlė.
- Žiliukaitė, R. 2003. „Religija besivienijančioje Europoje: sekuliarizacija ar kintančios religingumo formos?“. In *Besivienijanti Europa: kolektyvinė monografija*, sud. S. Juknevičius, 91–113. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Žiliukaitė, R. 2007. „Lietuvos gyventojų religinė tapatybė ir socialinės-politinės vertybės: skirtumas tarp kartų“. In *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai virsmai: kolektyvinė monografija*, sud. R. Žiliukaitė, 49–69. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Modernization and Religion in Soviet and Post-Soviet Lithuania

Summary

This paper analyzes the influence of modernization process for the individuals' religion in Soviet and post-Soviet Lithuania. The analysis of the semi-structured interviews with respondents who experienced their religious socialization during pre-Soviet and Soviet period reveals the peculiarities of their religious life. This article consists of several parts. The first part based on the examination of the works on Soviet modernization discusses its differences from the Western modernization. The second part focuses on the analysis of respondents' narratives; it demonstrates the influence of social control, socialization and differentiation on the individual religious life in Soviet Lithuania and reflects on the religious life in post-Soviet Lithuania. The authors argue that for the analysis of contemporary religious life it is important to examine religious socialization and religious experience influenced by the Soviet modernization. Available data suggest that certain aspects of the Soviet modernization have lasting impact on contemporary individuals' religiosity and their critical attitude towards the Catholic church and clergy.